

BELÂGAT YÖNÜNDEDEN İSRÂ SURESİNDEKİ AHLÂK MUHTEVALI ÂYETLERİN KUR'ÂN İRŞADINDAKİ ETKİSİ

Dr. Hamza YILDIRIM
Yalova Müftü Yardımcısı
drhamzayildirim@hotmail.com

Özet

Peygamberler, gönderildikleri toplumun dillerini fasih ve belîğ bir şekilde kullandıkları oranda kendilerine gelen vahyi onlara daha etkili bir şekilde anlatma imkânına sahip olmuşlardır. Arap şiirinin zirvede olduğu bir döneme peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed, o toplumda Arap dilini en fasih bir şekilde konuşan kabilede çocukluğunu geçirmesi yanında Kur'an'ın mu'ciz belagatiyle yetişmiş ve Kur'an mesajını kavmine etkili bir şekilde tebliğ etmiştir. Bu nedenle olmalı ki, yirmi üç yıllık bir dönemde bölgesindeki insanlar onun irşadıyla İslam dinine girmişlerdir. Aynı şekilde Kur'an da muhataplarına, onların anlayabilecekleri dille hitap etmekte ve kelamı farklı üslupla etkili bir şekilde muhatabın zihnine yerleştirmektedir.

Dini irşatta ahlakın yeri büyüktür. Kur'an'da ahlâkî ilkelerin çoğunun bir arada bulunduğu sure, İsrâ suresidir. Bu surede açıklanan ahlak kuralları çoğunlukla genel kural karakterini taşımakla birlikte önceki dinî metinlerde de zikri geçen ilkelere. Bu surede geçen ahlak kurallarının belagat yönünden tahlili yapılarak, kullanılan anlatım üslupları ve kelamın muhatabı etkilemesi incelenmiştir. Surede geçen ahlak muhtevalı ayetler ve Tevrat'ta geçen on emir, muhteva ve üslup yönünden karşılaştırılmış ve Kuran irşadının etkisi çeşitli yönlerden ele alınmıştır.

Bu çalışma, ahlâk ihtiva eden ayetlerin üslubunun Tevrat'ta geçen on emir ifade tarzından farklılık gösterdiği ve belagat açısından Kur'an irşadının edebi yönünü ortaya koyan bir örnek mahiyetindedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an daveti, Ahlak muhtevalı ayetler, İrşat, Meani, Beyan edebi sanatları.

Definitions From Belagat The Morality Of-Contents Sura Isra Verses Influence On Notification Quran

Abstract

The prophets have had the opportunity to tell them more effectively when they used the language of the society to which they were dispatched, in a way that they were able to use it in the form of a claim. The Prophet Muhammed, sent as a turning prophet whose Arab poetry is the top was educated in the Qur'an by his Quranic eloquence, as well as conveying his childhood to the tribe who speaks Arabic language in the most disadvantaged manner in that society, and has effectively communicated the Qur'anic message to his people. For this reason, in a period of twenty-three years, the people of the region have entered into Islamic religion with his guidance. Likewise, the Qur'an addresses the subjects to whom they can understand, and places the word in the mind of the subject in an effective manner in a different style.

The place of morality is great in religious instruction. In the Qur'an, the majority of the moral principles coexist is the sutra of Islam. The rules of morality described in this passage are mostly the rules of the general rule, but also the principles of the preceding religious texts. The moral codes of this period are analyzed in the direction of the eloquence, and the influence of the narrative style and the word of the conversation are investigated. The moral content verses in Surah and the Ten Commandments in the Torah are compared in terms of content and style, and the influence of the Qur'anic revelation has been addressed in various ways.

This study is an example in which the style of the verses containing morality differs from the ten commandments expressed in Torah and reveals the literary direction of the Qur'anic in terms of verse.

Key Words: Quran invitation, Moral-contents verses, İrşat, Meanı, Declaration literary arts.

Giriş

Allah'ın gönderdiği peygamberler arasında Hz. Muhammed sav. kendine özgü irşadıyla kısa bir sürede büyük bir mü'min topluğu oluşturabilen yegane peygamberdir. Onun irşadının başarıya ulaşmasında Kur'anın edebi üslubu ve irşat dilinin önemi büyüktür. Diğer ilahî dinler geldikleri dönemde çok az müntesip bulmuş, daha sonra gelen inanırları ise dinlerini doğrudan kutsal metinlerinden öğrenebilme şansını elde edememişlerdir. Diğer ilahi kitaplar indirilişlerini müteakiben asıllarını muhafaza edemezlerken; Kuran tenzilinden itibaren aslını muhafaza etmiş, metinleşmeyi sağlamış tek ilahi kitap olma özelliğine sahiptir. Bu açıdan onun aslının muhafaza edilmesi, vahiy dilinin üslubu ve irşat metodunu tespit edilmesini kolaylaştırmaktadır. Zira Kuran ayetlerinin "*Açık bir Arapça*" diliyle inmesi ve onda Arap dili Beyan edebi sanatlarının onda nakşedilmiş olması, onun irşadıyla kısa bir zamanda müminler topluluğu oluşmasındaki etkili rolü, çalışmamızın hareket noktasını oluşturmaktadır. İlahi vahiy metni olan Kuran ayetlerini belagat yönünden ele almak, mevcut beyan edebi sanatların onun irşadı üzerinde nasıl bir etki yaptığının belirlenmesine ışık tutar. Bu düşünce araştırmamızın problemini oluşturmaktadır.

Kendisini hatırlatma, nasihat ve hidayete davet kitabı olarak tanımlayan Kur'an amacını kendine özgü üslubuyla bize ifşa etmektedir. Daha önce aynı amaçla gelen ilahi menşeli Tevrat, Zebur ve İncil, tarihi süreçte edebi üslubunu yitirmesi nedeniyle kendilerini insanlara takdim edemeden orijinalliğini kaybettiğinden taşıdıkları mesajın insanlara ulaşmasında problemlerle dolu bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Davet kitabı olmaları yönüyle içerik olarak imanî, taabbudî ve ahlakî esaslara davet etmektedirler ve davete icabet

edenlere ise, Kur'an tabiriyle “*iman eden ve salih amel işleyenlere*” dünya ve ahiret mutluluğu vaat edilmektedir. Davetin ortak temaları arasında önem sırasına göre imandan sonra salih amel yani ahlak gelmektedir. Yeryüzünde iyiliğe teşvik etmek ve kötülükten insanları uzaklaştırmak demek olan “*el-Emr-i bi'l Ma'ruf ve en-Nehy-i ani'l Münker*” Kur'an ahlakının hedefleri arasında yer alır.

İnsanın düşünmeden yaptığı davranışları, huyları, karakteri ve yetisi demek olan Ahlakın¹ öğrenilmesi ve benimsenmesi görerek veya örnek alınarak kazanılır. Bu nedenle Allah'ın, vahyini meleklerden veya cinlerden değil de, insanlar arasında seçtiği peygamberlerle göndermesi dinin yaşanmasında, dini öğretinin benimsenmesinde üsve-i hasene'ye² duyulan ihtiyaçtan dolayıdır. Bir nevi model olma görevi üstlenen peygamberlerin geldikleri toplumda onlardan birisi olarak yemek yemesi, çarşı ve pazarlarda dolaşır halde olması³ bu nedenledir. Peygamberlerin güzel ahlakla eğitilmiş birer beşer olmalarının yanında kendilerine gelen vahyi insanların zihin ve hayal dünyalarına hitap edecek bir üslup ve onların iç dünyalarına nüfuz edecek bir edebi sanat kabiliyetine de sahip olması gerekir. Bu nedenle peygamberlerde ismet sıfatının yanında fetanet sıfatı da vardır. Zaten onların hayatları boyu görevleri de davettir. Böylece insanlar, kendi anlama seviyelerine uygun olan daveti kolayca ve doğru bir şekilde anlayabilirler. Dolayısıyla Belagat ilminin meani ve beyan sanatları Kur'an'da ve hadislerde çokça geçmektedir. Zira din dilinin kendine özgü bir edebi üslubu vardır. Yani din dili, insan bir fitratının kolaylıkla ve rahatlıkla anlayabileceği bir dildir.⁴

İslam daveti insanları imanla birlikte Allah'a ve resulüne itaat etmeye çağırır. Bu itaat ahlak haline gelmesi istenen itaattir. Kur'an buna “Salih amel” der. Salih ameller içinde merkezileşen ahlaki

¹ İbn Miskeveyh, Tehzibu'l-Ahlak, çev. Ahlakın Olgunlaşması, çevirenler: Abdulkadir Şener ve diğerleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara–1983, s.36; Kılıç, Recep, Ahlâkın Dinî Temeli, TDV. Yayınları, Ankara – 1998, s.2.

² “*Yemin olsun ki, rasulullahta size, Allah'a ve Ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çokça ananlar için üsve-i hasene / güzel bir örnek vardır.*” Ahzap, 33/21,

³ “*Onlar dediler ki, bu nasıl peygamber; bizim gibi yemek yiyor, çarşılarda dolaşiyor! O'na bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı.*” Furkan, 25/7.

⁴ Mizacımıza uygun olarak hür iradeyle benimseyip kabullendiğimiz davranışlar, daha sonra düşünmeden yapabileceğimiz davranışlar haline, yani ahlak haline gelir. Yaratılışa konmuş olan kötülük işleme ve ondan sakınma, yani iyilik yapabilme kabiliyetimiz nedeniyle daha sonra irademizle işlediğimiz davranışları, ahlak olarak fitratımıza işleriz. Bu nedenle Kur'ân, ahlakın temelini fitrata dayandırmaktadır.

davranışlar, müminden istenen iki şeyden birisidir. O da iman ve salih ameldir. Kuran tebliğinde imanın amelle desteklenmesi özellikle vurgulu bir şekilde istenmiş, imtihan olunmadan sadece “iman ettim“ demekle yani iman ahlaki davranışlarla desteklenmeden kurtuluşa erebilmenin mümkün olamayacağı bildirilmektedir.¹

Muciz beyan Kuran’ın dili, insanlığı hidayete irşat etmede, onlara dini benimsetmede ve dinin düzenli bir seyir içinde yayılmasında etkin bir unsurdur. Bu etkileyici unsur başta sahabe dönemi olmak üzere her asırda insanların hidayete girişlerinde kendini hissettirmiş ve Allah’ın peygamberine ve müminlere gösterdiği fetih ve yardımla büyük bir sıçrama göstermiştir.² Öyleyse Kur’an’ın edebi dilinde insanları etkileyen kuvvetli bir edebi üslup mevcuttur. Kur’an davetinde bu dil üslubunu ispat etmek üzere, ahlaki emir ve tavsiyelerin çoğunluğunun bir arada bulunduğu İsrâ suresini araştırma alanı olarak ele aldık. Bu sure çerçevesinde belagatin iki temel alt dalı olan meânî ve beyan edebi sanatları yönünden ayetler incelenmiş ve edebi sanatların amaç ve faydaları yönünden ayetler değerlendirilmiştir. Ayetlerde kullanılan ihbarî ve inşaî formların muhatabın anlayış seviyesine uygun ifadeleri sanki hitabın karşılıklı bir diyalog içinde cereyan eden bir mübâşeret ve yakınlaşmayı sağlar. Beyan ilminin ana konularından olan teşbih, mecaz, istiare ve kinaye edebi sanatlarının kullanılması ise, ahlaki hidayetin farklı anlatım şekilleriyle insan zihninde ifadelerin canlandırılmasına hizmet eder. İşte Kuran irşadına etki eden bu iki edebi unsur araştırmamızın konusunu teşkil etmektedir.

Dinî- ahlâkî temayı işleyen iki metin olarak Tevrat’ta geçen “on emir” ve İsrâ suresinin ahlak ihtiva eden ayetleri aynı ahlaki emirleri ihtiva etmesine rağmen, edebi üslupları açısından tamamen farklılık göstermektedir. Şöyle ki;

Tevrat’ta anlatıldığına göre Hz. Musa, kavmini Mısır’dan kurtarıp Tur-u Sina’ya geldiğinde Rab, Musa a.s.’a “on emir” diye bilinen ahlaki emirleri öğretir.³ Bu emirlerin çoğu, edebi sanatlardan uzak, hukuki bir dille ifade edilmektedir. Tevrat’ta geçen bu ahlaki prensiplerin temelde Kuran’da İsrâ suresinde geçen ahlaki ilkelerle benzerlik göstermesi, her iki kitabın irşat yönünden aynı amaca yönelik olduğunu anlatmaktadır. Edebi yönden farklı üsluplara sahiptirler. On emirden dördü, beşi Tevrat’ta, hukuki bir dille emir ve

¹ Ankebut, 2,3.

² Fetih, 1,2; Nasr, 1,2.

³ Tevrat, Çıkış, 20/2-17; Tesniye, 5/6-21; Matta, 5. Ve 12. Bâblarında bu emirler tekrar edilir.

nehiy kipleriyle verilirken; Kuran'da onun kendine has edebi üslubuyla emir ve yasakların hikmetleriyle birlikte verildiği görülür. Hatta yasaklanan şeyin yapılmaması değil, haddi zatında yasaklanana yaklaşılmaması istenir. İsrâ suresinde Arap edebiyatının temel niteliği olan belîğ bir ifade tarzı hâkimdir. Günümüz Tevrat nüshalarında geçtiği haliyle ahlaki emir ve tavsiyelerin hukukî talimatlar şeklinde verilmesi, edebi ve hitap yönüyle din dilinden farklılık arz eder. Buradan Allah'ın Tur-u Sina'da Musa as. A vahyinde orijinal üslubu nasıldır? Sorusu akla gelir. Çünkü iki vahiy metninin sahibi de Allah'tır. Kuranın vahyinden beri korunmuş üslubu diğer anlatım tarzlarından farklıdır. Yani Kur'an edebi üslup yönünden din dilinin kendisidir. Zira bu dil, insanların gönüllerine hitap etmesi bakımından sembolik karaktere sahiptir. Teşbih, temsil ve mecâzî anlatımın bolca kullanıldığı bir tarzda ifadelere bolca yer verir. Kuran'ın üslubundan anlaşıldığı şekliyle dini metinler; ifade tarzı yönünden diğer metinlerden farklı olarak bir hatırlatma, öğüt, irşat ve nasihat kitabıdır.

Konu ile ilgili şimdiye kadar yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, klasik belagat kitaplarında ihbarî ve inşaî formlara ve teşbih, mecaz, istiare ve kinaye gibi edebi sanatlara örnekler olabilecek malumatlar verilmiştir fakat İsrâ suresinin müstakil olarak belagat yönünden ele alınmadığı tespit edilmiştir. Müfessirinin çalışmalarında ise, başta Zemahşeri, Beydâvî, Ebu's Suûd ve Alûsî olmak üzere surenin tefsirini yapan müfessirinin meani ve beyan edebi sanatlarının manaya kattığı zenginliği ara ara yansıttıkları ancak özellikle ahlak ihtiva eden ayetlerde geçen belagat edebi sanatlarının Kur'an irşadına tesirinden yeterince bahsetmemiş oldukları görülür. İsrâ suresinde geçen ahlaki konuların ifade edildiği, konunun müstakil olarak ele alındığı bir belagat çalışması bulunmadığı da tarafımızdan tespit edilmiştir. Bu nedenlerle bu sahada bir çalışma yapılması Kur'an irşadının etkisini ortaya çıkarması yönüyle önemli olacağı kanaati bizde hâsıl olmuştur. İslam dininin ahlaki temellerini bildiren Kuranın kendi üslubunu teşhis ederek, ahlaki değerleri irşat etmede kullandığı özel ifade dil ve üslubunu ortaya çıkarmak, çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

Araştırmamızda İsrâ suresinde geçen ahlaki değer ihtiva eden ayetler, önce belagat yönünden ele alınarak; bunların ahbarî /haber formda veya inşaî formda geldikleri tespit edilmiştir. Daha sonra ayetler üslup yönünden hakikat manalarında direk anlatımla mı, yoksa dolaylı anlatımla mı? İfade edilmiş olduğu incelenmiştir. Dolaylı anlatımla ifade edilen ayetler ise; beyan ilminde yer alan teşbih, teşbih-i temsil, mecaz ve çeşitleri, istiare ve kinaye anlatım yönünden

araştırılmış ve manaya kattığı zenginlik ve tesir, bu edebi sanatların gayeleri yönünden değerlendirilmiştir.

Kuran'ın Anlaşılmasında Belagat İlminin Yeri ve Önemi

Arapça her hangi bir metin incelenmek üzere ele alındığında; doğru manaya ulaşabilmek için sözün söylenme biçimi ve ifade üslubu ile ilgilenen belagat ilmi akla gelir. Kelamın açık seçik ve anlaşılır bir halde kullanılması demek olan **belagat ilmi**, sözden kastedilen anlamın doğru bir şekilde muhataba ulaşmasında önemli rol oynar. Belagat, Meani, Beyan ve Bedii olmak üzere üç temel ilim dalından oluşur. Çalışmamız tahlili yapılacak ayetlerin manası üzerinde yoğunlaşacağından, burada belagat ilminin ilk iki alt bilim dalının edebi sanatları ele alınacak ve manaya etkileri incelenecektir. Çalışmamızda lafzın güzelleşmesi, ahengi ile ilgili edebi sanatları ihtiva eden **bedi' ilmi** üzerinde durulması düşünülmektedir.

Meani İlmi ve İfade Çeşitleri

Meani ilmi, dinleyiciyi belli bir ruh haline sokmayı amaçlayan ve kelamının muktezayı hale uygun olmasıdır. Yani muhatabın anlayışına göre; nerede, ne zaman ve nasıl hitap edileceğini konu alan ilimdir. Kelamın muhatabın durumuna, sosyal ortama ve sözün bağlamına göre, yani mukteza'l hale uygun olarak söylenmesi ilmene meani denir. Arap dilinin ihtiva ettiği ifade tarzı ve hitap çeşitleri bize, sözde bulunan birçok inceliği, muhatabın durumunu, heyecanını, duygu ve nefretini¹ belleğimize gönderir. Böylece harfler ve kelimelerle ifade edilen söz, kişiler arasında yaşanan coşkulu ve duygulu konuşmalar haline gelir. Arap dilinde cümle yapısı haber cümlesi ve inşa cümlesi olmak üzere ikiye ayrılır.

İhbari Ve İnşai Anlatımın Manaya Kattığı Zenginlikler Yönünden İsra Suresi Ve Tevrat'ta On Emrin Karşılaştırılması.

Kur'an-ı Kerim'de ahlaki bilgi ve öğütler, birçok surede ayrı ayrı serdedilmektedir. Bu emirlerin en toplu halde bulunduğu sure, İsra suresidir. Bu nedenle üslup yönünden Tevrat'ta geçen ahlak temalı "on emir" i Kuran'la karşılaştırmak için bu sure seçilmiştir. Surenin 22-38. Ayetleri arası doğrudan ahlaki talimatları konu almakla birlikte dolaylı olarak ta yaklaşık 15 ayet ahlaki emir ve tavsiye ihtiva eder. Bunların bir kısmı ihbarî formla, bir kısmı inşaî formla verilmektedir. Bazen bir ayette iki form birden kullanılmış ve birden fazla ahlaki değer bildirilmiş olduğu da görülür.

Bu surenin ilk ayetinde İsra mucizesi, hikmetleriyle birlikte anlatılmaktadır. Ahlakî görevler kulun Allah'a karşı olan aslî

¹ Turan Koç, Din Dili, Rey Yay., Kayseri 1995, ss. 6-7.

görevinin bildirilmesiyle başlar. Onun rabbine karşı görevi yalnızca ona kulluk etmesi ve ona kullukta başkalarını ortak etmemesidir. 2. ayette Hz. Musa'ya el Kitab'ın/Tevrat'ın İsrail oğullarına yol göstermesi için verildiği bildirildikten sonra, nehiy kipiyle inşaî cümle olarak; “*Benden başkasını vekil edinmeyin!*” ifadesiyle başka vekiller edinilmesi yasaklanmaktadır. Bu nehiy, bir yönüyle inanç; diğer yönüyle ahlaki bir taleptir. Zira hakiki vekil/rab olan Allah'a kulluk etmek ve ona dayanmak kullar için en başta gelen ahlaki görevdir. Surede ahlaki görevler, Allah'a karşı olan görevin ima edilmesiyle başlamakta ve insana ihsanı nispetinde Allah'a ibadet ve anne babaya iyilikte bulunulmasıyla devam eder.

Tevrat'ta geçen 1. ve 2. emirde Allah'tan başka ilahlar edinilmemesi, onlar önünde tazimle eğilme ve onlara ibadet yasaklanmaktadır. 3. emirde ise, rabbın ismi boş yere ağza alınmaması istenmekte; 4. emirde de, Sebt/Cumartesi günü çalışılmaması emri verilmektedir. Bu emirler, imanla ilgili emirler olarak telakki edilebilir. 5. Emirden itibaren kullar arasında uyulması gereken kurallardan olarak babana ve anana hürmet edeceksin! Emri gelir.

Kur'an'da burada zikri geçen ahlaki emirler İsrâ suresi 23. Ayetinde farklı bir ifade tarzıyla Allah'tan başkasına ibadet edilmemesi ve ebeveyne iyilikte bulunulması şöyle emredilmektedir: “*Rabbın, sadece kendisine kulluk etmenizi ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine “of!” bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle.*”¹

On emirde geçen yasaklamalara gelince; Bunlar: “*Öldürmeyeceksin!, zina etmeyeceksin!, çalmayacaksın!, komşuna karşı yalan şahitlik yapmayacaksın!, komşunun evine tamah etmeyeceksin!, komşunun karısına, yahut kölesine, yahut cariyesine, yahut öküzüne, yahut eşeğine, yahut komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin!*”²

On emir ve yukarıda geçen ayet karşılaştırıldığında, aynı temel ilkelerin iki bilgi kaynağında farklı şekilde ifade edildiği görülür. Şimdi bu ilkelerin ifade edilişleri üzerinde duralım.

1- Öldürmeyeceksin! On emirde direk hukuki bir yasaklama üslubuyla bildirilen öldürme yasağı, İsrâ suresinde iki ayette geçmektedir. 31. ayette nehiy kipiyle “*Çocuklarınızı açlık korkusuyla öldürmeyiniz. Biz onları rızıklandırırız, sizi de!. Zira onları öldürmek*

¹ Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Hazırlayanlar, Ali Özek ve arkadaşları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 86, Ankara, 1993, 283.

² Tevrat, Çıkış, 20/2-17; Tesniye, 5/6-21; İncil Matta, 5. Ve 19. Bablar.

büyük bir hata/cinayettir.” 33. ayette ise, nehiy kipi ve devamında ihbarî cümle ile hikmetinin açıklanmasıyla birlikte gelmektedir. “*Haklı bir neden dışında Allah’ın haram kıldığı nefsi öldürmeyiniz! Kim mazlum olarak öldürülürse, velisine bir hak ve yetki verdik. O da öldürmede aşırı gitmesin. Zira o yardım görmüştür.*” Öncelikle Kuran’ın indiği Mekke döneminde yaygın halde insan hakları ihlallerinden birisi kız çocuklarının öldürülmesiydi. Genelde kız çocuklarının büyüdüklerinde fuhşa düşerek namuslarını kirletir endişesi ve badiyede yaşayan bazı kabileler tarafından açlık korkusuyla öldürülen kız çocukların öldürülmesi yasaklanmaktadır. Burada geçen nehiy kipleri yasaklama manasında talebi inşa cümleleri olup, kız çocukların öldürülmesinin kesin olarak yasaklandığını bildirmektedir. İkinci ayette ise, genel manada haksız yere insan öldürülmesi nehiy kipiyle kesin talep bildiren inşa cümle kullanılarak yasaklanmaktadır. İnsanları irşat etme yönüyle “öldürmeyeceksin!” ifadesinin hukuki yaptırım bildiren bir talimattan daha fazla etkisi hissedilmezken; surede geçtiği haliyle, açlık korkusundan çocukların öldürülmesinin yasaklanması, insanı ikna edici gerekçesiyle birlikte sunulmaktadır. İnsan kalbini tatmin edici gerekçe, onların da, sizin de rızkınızı veren Allah’tır. Bu hikmet ve hükme gönül vermezseniz büyük bir günah işleyerek yine Allah’ın huzurunda çocukların ölümlerinden dolayı sorguya çekileceksiniz, demektir. İkinci ayette ise, hukuki yönden haksız yere insan öldürmek yasaklanırken sosyolojik olarak fidye sistemiyle öldürülenin hakkı savunularak ölüm konusunda aşırı gidilmesi, kan davası da yasaklanmaktadır. Bu ayetle öldürülenin velisi ve yakınlarına ödenen diyetle öldürmede ileri gitmeme konusunda ölenin yakınlarını ikna eden ve öldürmekten uzak tutan emir telkin edilmektedir. Yani Kur’an, ahlaki prensipleri emretmekle kalmaz, insanı düşünceye davet eder, yasaklanan şeyin zararını bildirir ve ondan uzaklaşma yollarını öğretir. Dolayısıyla emir ve yasakları hikmetleriyle birlikte verir.

2- Zina etmeyeceksin! On emirde hukuki bir yasaklama üslubuyla bildirilen zina yasağı, İsrâ suresinde zinaya davet eden şeylere yaklaşılmaması gerektiğini ifade eden bir nehiyle başlar. “*Lâ taqrabû*” “*Yaklaşmayın!*” bu yasaklama inşaî nehiy kipiyle gelen ve katiyet ifade eden talebi bir ifadedir. Surenin 32. Ayette geçen bu nehiy kipiyle inşaî formda yasaklanan şey, direk zina değil; zinaya yaklaşımdır. “*Zinaya yaklaşmayın!. Zira o, pek çirkin ve kötü bir yoldur.*”¹ Ayette zinaya yaklaşmak yasaklandığına göre, zina etmek

¹ İsrâ, 17/32.

hadi hadiye yasak olduğu anlaşılır. Hem de ayetin son bölümünde zinanın çok çirkin bir ahlaki davranış olduğu ve yasağın hikmeti ihbarî bir cümle ile ifade edilir.

3- Çalmayacaksın! On emirde hukuki bir yasaklama üslubuyla bildirilen çalma yasağı yani hırsızlık, Kuran’da hukuki sonucu olan hadler arasında geçer ve “*Erkek hırsız, ve kadın hırsız; işlediklerine karşılık, Allah’tan bir ceza olarak ellerini kesiniz! Allah, azizdir ve hakîmdir.*”¹ emri ile hükmü ve hikmeti açıklanır.

İsra suresinde başkalarının haklarını çalmanın bir nevi olan yetim malı yemek yasaklanmaktadır. Yasağın çirkinliğine binaen bırakın yetim malını yemeyi, yemek için ona yaklaşılması bile yasaklanmaktadır. “*Yetimin malına o rüşte erişinceye kadar ancak güzel niyetle yaklaşın. Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz sorumluluğu gerektirir.*”² Yetim malını haksız yere yeme yasaklanırken, onun geçimi için gerekli miktarın harcanması iyi niyetle yaklaşmak olarak nitelendirilmektedir.

İsra Suresinde Haberî Cümle Anlatımları

Haberî cümle, manasında yargı bildiren, doğru veya yanlış olma ihtimali olan, bu nedenle doğru veya yanlış olarak nitelendirilebilen ve hüküm bildiren ifadelerdir.³ Haberî cümleler üç amaçla söylenir.

1.Fâidetü’l-haber: Muhâtaba bilmediği bir konuda bilgi vermek, onu aydınlatmak için söylenen ve çoğunlukla lafızların hakiki manalarında kullanıldığı ifadelerdir.⁴ Genellikle tarihi bilgiler, hikâye ve rivayetler, yerlerin ve göklerin yaratılışı, evreleri, temsiller, eylem bildiren ifadeler, ilk olarak ifade edilen bilimsel bilgiler bu formda gelir. Bu sözlerin söyleniş amaçları, bilgilendirme ve öğretme; alış amacı ise, bilgilenme ve öğrenmedir. Muhâtabı bilgilendirmek amaçlı kullanılan ifadelerle “**fâidetü’l-haber**” adı verilir. Burada bilgilendirme vardır. Surede geçen “...Yeryüzünde iki defa bozgunculuk çıkaracaksınız...”⁵ ayetinde kullanılan haberî cümle ile İsrail oğullarının şımarıklıklarından dolayı başlarına gelecek şeylerin haber verildiği anlatılır.

2- Lazımetu’l Faide: Hatibin, muhâtabın bildiği bir konuyu tekrar etmesi için kullanılan ifade tarzına denir. Alıcının daha önce

¹ Maide, 5/38.

² İsra, 17/34.

³ Curcânî, et-Tarifât, s. 101. 140, Dr. Süleyman Gezer, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007/1, c. 6, sayı: 11

⁴ Matlub Ahmed, Mu’cemu’l-Mustalahâti’l-Belâgiyye, III, s.103.

⁵ İsra, 17/4.

bildiği bir konuyu onunla paylaşması ve ona hatırlatmada bulunmasıdır. Muhatabı uyarmak, onu methetmek veya sıkıntısını paylaşmak gibi amaçlarla kullanılır.¹ İsrâ suresinde şart ve cevap edatlarıyla lazimetu'l faide formunda geçen ayette zihinlere umum bildiren umumî bir ahlak kuralı şöyle sunulur: “Eğer iyilik yaparsanız, kendinize iyilik yapmış; kötülük yaparsanız da, onu da kendi aleyhinize yapmış olursunuz.”² Şart edatı olan “in” manayı pekiştirmek üzere gelmiş olup, iddianın katiyet ifade ettiğini bildirir.

3-Muktezayı zahire: Anlatımda bilgilendirme ve muhatabın bildiği bir konunun tekrarının dışında çeşitli amaçları ifade etmek için kullanılan ifadeye muktezayı zahire denir. Muktezayı zahire başvurularının birçok amacı olur. Bu amaçlar arasında şunlar sayılabilir: ³ 1- Mesaj gönderici, kendisine acınmasını istemek ve alıcıdan merhamet dilemek üzere ihbari cümle kullanır ama maksadı bilgilendirmek değildir.⁴ Mesajı gönderen, aciziyetini dile getirmek, üzüntü ve kederini ortaya koymak ister veya övünme amacıyla söylenir. Ayrıca çalışma ve gayreti teşvik etmek, sevinç ve üzüntüye yol açma, azarlama, uyarma, sabra teşvik, tehdit etme ve methetme gibi⁵ diğer sebeplerle de ihbarî cümleler kullanılır. İhbari ifadenin hangi amaçla söylendiği mürsil ve müteallik arasında mevcut, hal, konu ve diyalog içinde geçen manadan anlaşılır. Bunu tespit edebilmek için hem dilin ima ettiği incelikleri sezebilmek hem de cümlenin bağlamını keşfetmek gerekir.

Mesela, Allah, İsrail oğullarına hatırlatmada bulunarak kendilerinin, Nuh a.s. ile aynı gemide bulunan bir kavmin soyundan geldiklerini bildirdikten sonra, Hz. Nuh'u methederek; “ ... O, çok şükreden bir kuldu.”⁶ Buyurmaktadır. Bu cümle muktezayı zahir bir cümledir. Zira cümle “inne” edatıyla başlayarak, kesinlik bildirir ve övmek için gelmiştir. Ayrıca “abden” kelimesi de nekre gelmiştir. Nuh as. In, şükreden kulluğuyla teşrif ve tazimi söz konusudur. Karşıdakini yani İsrail oğullarını kınamak ve azarlamak üzere hitap edilmiş muktezayı zahir bir cümledir. Onlara hem değer vererek, soylarında Allaha çok itaat eden bir peygambere tabi olan ve onunla

¹ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-'Ulûm, s. 166; Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil, I, TDK Yay, Ankara 1982, s. 44; Zekeriya Pak, Allah ve İnsan İletişimi, İlahiyât Yay, Ankara 2005, s.12.

² İsrâ, 17/7.

³ el-Kazvînî, el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrut, 1992, 24; İsa Ali el Akub, age, s.80.

⁴ 27 Tâlib Muhammed İsmâîl ez-Zevba'î, el-Belâgatu'l-'Arabiyye, s. 75.

⁵ ez-Zevba'î, age, s.75; Mustafâ Emîn-'Alî Cârîm, age, s. 145.

⁶ İsrâ, 17/3.

gemiye binen salih insanların soylarından geldikleri bildirilerek, muhataba kendisine saygıyı korutturmaktadır. Hem de onları kınamak ve azarlamak murat edilmektedir.

Diğer bir misal de, surede İsrail oğullarının şımarık halleri kınanarak, ilerde başlarına gelecek musibetlerle tehdit edilmeleridir. “*Kitapta biz, İsrail oğullarının yeryüzünde iki defa bozgunculuk çıkaracaklarınız ve çok şımaracaksınız diye bildirdik. Onlardan ilkinin zamanı gelince, üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik...*”¹ Allah’ın sonraki vadi geldiğinde onların hallerinin nasıl olacağı da yine muktezayı hal olarak tehdit manasında şöyle anlatılır: “*...Sonraki vaat (vaat edilen vakit) geldiğinde, sıkıntı ve ızdırabınızı yüzünüzden yansıtınsınlar, ilk defa mescide girdikleri gibi mescide girsinler ve her istila ettikleri yeri mahvetsinler diye onlara düşmanlarını musallat edeceğiz.*”² Bu ayette “tufsidu ve ta’lu” fiillerinin başlarına “lam” ve sonlarına da “nun” harfi olmak üzere iki tane tekit edatı birden gelmekte ve tehdit manası vermektedir. Bu cümle muktezayı zahir olup, tazir ve tehekküm içindir. Yani siz fesadı seven bir kavim olarak yazıklar olsun size! Ki, iki defa fesat çıkaracak ve azgınlıkta yükseleceksiniz demektir.

Klasik belagat eserlerinde dilci Ebu’l-Abbâs el-Muberred ile Ebû İshâk el-Kindî arasında geçen meşhur diyalog³ örnek verilerek haberi cümlelerin manasını anlamada ileri sürülen üçlü bir ifade tarzı, muhatabın üç durumda olduğunu bildirmesi açısından önemlidir. Bunlardan; **1-İbtidâî ifade:** Cümle muhatabın bilgisinin olmadığı bir durumda onu bilgilendirmek için söylenirse bu, ibtidai ifadedir. Bu ifadede muhatabın itirazı söz konusu olmamakla birlikte, onu ikna etme gibi bir çaba da yoktur.⁴ İsrâ suresinde ibtidai ifadeleri bazen talebi cümleler takip eder; bazen ihbarî cümleleri inşaî cümleler takip eder. Olayın akışında gerekli olan edebi anlatım üslubuna uygun olarak cümleler peş peşe gelir. Mesela “*Her insanın kuşunu/amelini*

¹ İsrâ, 17/4-5.

² İsrâ, 17/7.

³ es-Sekkâkî, Miftâhu’l-‘Ulûm, s. 82. Ebû İshâk el-Kindî ile Ebu’l-Abbâs el-Muberred arasında geçen konuşmada, “Arap kelamında fazlalık/haşv var mıdır” meselesi ortaya atılır. Müberred, Zeyd’in ayakta olduğunu ifade eden biri tekitsiz, diğer ikisi edatlarla güçlendirilmiş tarzlarının farklı manalar verdiğini, birincisinde; muhâtabın “ayakta olduğu”, ikinci cümlede “sorunun cevabı karşısında şüpheyi gidermek için söylenen cevap”, üçüncü cümlede ise Zeyd’in ayakta olduğu bilgisini kabul etmeyi iknâ için tekid edatları ile cevap verilmesinden oluştuğunu ve lafızların değişmesiyle anlamların da değiştiğini ifade ederek, cevabıyla el Kindî’yi hayrete düşürür.

⁴ Kazvini, el İdah, s. 23; Özdoğan, agm, s.13.

*boynuna asmışızdır. Kıyamet günü kendisini karşılayacak bir kitap çıkarırız. Oku kitabını! Bu gün seni hesaba çekmek için nefsin yeter, deriz.”*¹ Ayetlerinde, önce iki tane ihbarî bilgi, daha sonra emir kipinde inşaî bir ifade ve akabinde tekrar bu emrin hikmetini bildiren ihbarî bir açıklama cümlesi mevcuttur. Umum ifade eden “Küllü/bütün” kelimesiyle insanların amellerinden sorumlu oldukları, mükafatı ve cezası olan bu sorumluluk, boyunlarına asılı bir tair/kuşla anlatılmaktadır. Yani yanında hazır bulacakları bir defterde bulabilecekleri, bu defterin mahşerde ortaya çıkarılacağı, ibtidai bilgi olarak verilir. Bu ibtidai bilginin amacı, imanla ilgili olarak inanların dünyada yaptıklarından sorumlu oldukları bilgisidir. Daha sonra bu bilginin yaşanmasında bir tasvir yapılır ki, hesaba çekilmiş insanın yargılanması hayallere gelir. Hüküm sahibinden : “*Oku kitabını!*” emriyle artık insanların boyunlarına asılı olan amelleri, kişinin önüne konulur. Böylece insanların amelleri ve nefisleri başka bir yargıca ihtiyaç duymadan kendilerini yargırlar. Mahşeri yaşarcasına manevi sorumluluğu hissettiren bu edebi tasvir, ahlaki sorumluluk olarak insana en etkili bir irşat olarak sunulmaktadır. Bu konuda surede geçen diğer örnekleri çoğaltmamız mümkündür.²

İşte böyle temel ahlak değerlerinden birisi belleklere kazınırcasına tekrar ele alınmıştır. Surede saçıp savurmanın zararı, ihbarî cümle formunda bir teşbihle şöyle anlatır: “*Zira saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Ve şeytan rabbine karşı çok nankördür.*”³

Muhatabın tereddüdünü gidermek amacıyla çaba sarf edildiği anlaşılan **talebi cümledir**. Bu tür cümlelerle muhatapta kısmi tereddüt oluşturur, mesajı gönderen tezini desteklemek ve muhatapı ikna etmek üzere katiyet bildiren edatlar kullanır. Muhataptan gelmesi muhtemel sorular göz önünde bulundurularak ikna edici formda cümleler söylenir. Mesela, “*Bu Kuran, insanları en doğruya ulaştırır. Salih amel işleyen müminleri büyük bir mükâfatla müjdeler.*”⁴ Ayet, katiyet bildiren “inne” edatıyla başlar. Kuran’ın hidayet kitabı olduğuna

¹ İsra, 17/13-14.

² Mesela ibtidai ifade tarzıyla gelen 17/15. Ayette “*Kim hidayete ererse, kendisi için doğru yola girmiş olur, kim de saparsa, kendisi aleyhine sapmış olur. Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Biz bir peygamber göndermedikçe hiç bir kavme azap etmeyiz.*”² Ayetin son bölümü bu hidayetin sonucunu yine tekit olarak insan iradesine yöneltmekte ve ayrıca hiçbir kişinin başkası yerine sorumlu tutulmayacağını ifade etmektedir. Zira İslam ahlakında insanın masuniyeti esastır ve kişinin başına gelenler ancak onun hür iradesiyle işlediklerinden dolayıdır.

³ İsra, 17/27.

⁴ İsra, 17/9.

inanmayan ve ona şüpheyle yaklaşan müşriklere hitap edilerek, onları doğru yola davette ikna etmek üzere talep cümlesi ile ifade edilmektedir. Ayette Müminlerin müjdelenmesi ise, bilgi verme amaçlı iptidai bir cümledir. Ayetin devamında katiyet bildiren “enne” edatıyla gelen “ecren kebiran” müjdesi ise, müminlerde bu habere karşı şüphe bulunmayan bir imanın olması gerektiğini ifade eden ve katiyet bildiren ifadedir. Ayrıca “ecren” kelimesi nekra gelmiştir. Bu da müjdelenen mükâfatın yüceliğini ve azametini bildirir. Ayetin verdiği mesaj ise; Kuran’ın hidayet rehberi olduğunda şüphe edenlere, bu kitap sıradan bir yol gösteren değil, insanlara en doğru yolu gösteren yegâne kitaptır; öyleyse siz de müminler gibi büyük mükâfata nail olmanız için Kuran’ın hidayetine teslim olun demektir.

Bir cümlede muhatabın verilen mesajı inkar edeceği, bu konuda münakaşaya gireceği, cedelleşeceği düşünülerek söylenen söze **inkari cümle** denir. Kur’an-ı Kerimde: “Gerçekten namaz, çirkin ve kötü davranışlardan alıkoyar. Allah’ı anmak gerçekten en büyük ameldir”¹ ayetinde “inne/muhakkak ki” edatı ve “lam” tekidi kullanılarak, muhataptan gelebilecek sorulara cevap niteliğinde, mesela namaz kılmanın faydası nedir? Allah namaza niçin böyle önem verir? Diğer ibadetler arasında namazın yeri ve derecesi nedir? Gibi suallerine ikna edici, doyurucu bir cevapla: “*Muhakkak namaz, insanı çirkin ve kötü davranışlardan alı koyar, namaz aynı zamanda Allahı zikretmektir. Allahı zikretmek, dolayısıyla namaz Allah katında en değerli görevdir....*” Gibi manaları ihtiva eder, böylece tereddütleri giderir.

Muhataba bilgi edinme yollarına işaret eden ve onun akli ile düşünüp doğruyu bulmasında ona yol gösteren Kuran, düşünen insanın hakkında bilgi sahibi olmadığı şeyin arkasına düşmemesi gerektiğini talebi inşa cümlesi, nehiy kipiyle vermektedir: “*Hakkında bilgin olmadığı şeyin ardına düşme. Zira kulak, göz ve kalp; bunların hepsi ondan sorumludur.*”² Ayetinde insanın elde ettiği bilgiden sorumlu olduğu ifade edilmektedir. İnşai nehiy cümlesinden sonra inkari amaçlı olarak gelen cümle insanı ikna etmek, düşünceye davet etmek üzere edindiği bilgiden sorumlu olduğunu bildirmektedir. Burada maksat, kişinin bilmediği şeyi söylememesi ve bilmediğini yapmamasıdır.³

İnkari cümlede sözün şiddetini artırmak için başta tekit edatları olmak üzere (inne, enne, kad, sin, lamu’l ibtidaiyye, nunu’tte’kit),

¹ Ankebut, 29/45.

² İsrâ, 17/36.

³ Zamahşeri, 2/490.

yemin edatları(vav, b, ta), zait harfler, (fâ, bi,kaf, mâ, in,en, vav,) şart edatları(emmâ, men, izâ, lev...) ve tenbih harfleri (elâ, hâ) kullanılır.

Surede Geçen İnşâî Cümle Anlatımları

Bir şeyi ortaya koymak veya icat etmek anlamına gelen inşa kelimesinden hareketle **inşâî cümle**: İçinde doğru veya yanlış ihtimali olmayan ve yargı bildirmeyen cümledir. İnşâ cümlesi kendi içinde talebî ve gayri talebî cümleler olmak üzere ikiye ayrılır.

Talebî inşa: İstek, talep bildiren ifadeleri bildiren cümledir. Bu ifadeler arasında emir, nehiy, istifham, temenni ve nida içeren ifadeleri sayabiliriz. İsrâ suresinde ahlaki esasları anlatan bölümlerde üslup olarak inşa cümleleri sıkça kullanılmaktadır. Aynı ayette ihbarî cümlelerle birlikte talebi ve gayri talebi cümleler birlikte kullanıldığı da görülür. Mesela “Allah’la birlikte başka herhangi bir tanrı edinme!”¹ Ayetinde inşaî cümle kullanılmış olup, nehiy kipiyle muhataba; Allah’la birlikte başka tanrılar edinmesini yasaklamaktadır. Bu hükmün devamında gelen ”fa” edatıyla ihbarî cümle gelir. Aslında “fa” hem mahzuf şartın cevabıdır. “Eğer başka ilahlar edinirsen” mahzuf şartın cevabı “...(o zaman) kınanmış ve terk edilmiş halde kalırsın.”² Bölümüyle Allah’a eş koşmanın dünyada ve ahrette kötü akibeti bildirilir.

Surede, Allah’tan başkasına ibadet edilmemesi ve ebeveyne iyilikte bulunulmasını emreden ayette: “*Rabbin ancak kendisine ibadet etmenizi ve anne babaya iyilikte bulunmanızı hükmetti/emretti. Onlardan biri veya her ikisi yanında ihtiyarlayacak olursa; onlara “öff” bile deme!, onları azarlama! Onlara hoş söz söyle!*”³ İhbarî formda mazi fiille başlar. “Kadâ” fiilinin burada mecazî manası emretti demektir. Bu emir, emr-i cazim yani kati emir, vasiyet etti manasına gelir. Ayetin irşat boyutuna baktığımızda insanın yaratılışında ve birçok nimetlerle ayakta duruşunda bu nimeti kendisine bahşeden nimet sahibi Allah’a minnettar olması gerektiği emredilir. Onun varlığında sebep-i hakiki Allah’tır ve sebebi zahir ise, anne babasıdır.⁴ Bu sebeple Allah’a itaatten sonra anne ve babaya iyilikte bulunulması emredilmektedir. Ayette “ihsanen” kelimesi nekre gelmiş, tazim ifade eder.⁵ Ayrıca cümlede, “el lâ” ve “illâ” olumsuzluk ve istisna edatları katiyet bildiren nehiy manasında kullanılmıştır. Yani “Yalnızca ona ibadet edin, başkasına asla!”

¹ İsrâ, 17/22

² İsrâ, 17/22.

³ İsrâ, 17/23.

⁴ er-Razi, age, 20/186.

⁵ er-Razi, age, 20/1187, 188.

demektir. Yine şart ve cevap cümlesi olarak iki tane bir arada “in” ve “ma” şart edatı ve “fa” cevap edatıyla mevcut cümlede, iki şart edatı tekit ve kuvvetlendirmeyi anlatır. Yani onların ihtiyarlık dönemlerine yetişirsen aman ha aman! onları kırıncı davranışların en azı olan “öf” bile deme, kaldı ki daha ileri derecede onları kıracak davranışlarda asla bulunma! Demektir. Onları kıracak ileri davranışlara da bir misal ile değinilmiştir ki, o da, ”Onları azarlama!”

Kur’anın irşadında emir ve nehyin katiyet ifade ettiği yerde çoğunlukla emrin veya nehyin hikmeti veya akibeti ile ilgili bir açıklama gelir. Böylece muhatap, tercihini istediği şekilde yapsın ve sonucuna katlansın. Yani Allah’ın emri veya yasaklaması olması yönünden bu emre ittiba edilmesi beklenir, ancak emrin hikmet veya sonucu irade sahibi insanın bunu onaylaması ve kabul etmesi açısından onun için bir davettir. İşte Kur’an daveti hikmetlerle sunulur ki, muhatap hür iradesiyle o ahlaki değeri benimsesin ve mutluluğa ulaşsın.

Allah, adaletin sağlanmasında, alış verişte veya mali konularda hakkaniyete riayet edilmesini emreder. “*Ölçtüğünüzde tam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem iyidir hem de neticesi yönünden daha güzeldir.*”¹ İnşâî formda talebi olan bir emir kipiyle gelen ayette ölçü ve tartıda doğru olmanın hikmeti açıklanmaktadır. Bu hikmet ölçü ve tartıya yönelen muhatapı hakkıyla ölçmesi konusunda irşat etme amacıyla ikna etmek içindir.

Varlıklar arasında eşrefi mahlûkat olarak yaratılan ve belli haklara sahip olan insanın kibirlenmemesi, yürüyüşünde mütevazî olmasını emreden ayet inşâî, talebi formda nehiyle başlar. Onun gücü, kuvveti ve boyunun uzunluğu ile öğünmesinin acizliğini bertaraf edemeyeceği hikmetli bir tasvirle anlatılır. “*Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Zira sen, ne yeri yarabilir, ne de boyun göklere değebilir.*”² Ayette geçen “len” edatı olumsuzluk bildirmekle birlikte burada tehekküm, yani azarlama için kullanılmaktadır.³ Bu ayetin devamında ihbarî olarak bu kibirlenmenin akibeti değerlendirilir. “*Bütün bunların kötü olanı rabbinin indinde hoş karşılanmamaktır.*”⁴

Bazen bir ayette inşâî cümleler, emir ve nehyi bir arada bulundurur; “*Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver.! Böyle yaparken saçıp savurma!*”⁵ “*Elini boynuna asılı olma, büsbütün açıp*

¹ İsrâ, 17/35.

² İsrâ, 17/37.

³ Zamahşeri, age, 2/491.

⁴ İsrâ, 17/38.

⁵ İsrâ, 17/26.

ta savurma ki, sonra kınanmış ve hayıflanmış olursun."¹ Bu ayette inşaî, talebi nehiyle hem cimrilik, hem de savurganlık kesin olarak yasaklanmaktadır. Burada israf edenin elinin açıklığının ve cimrinin elinin sıkılığını men eden bir temsil vardır. Ayet bu ikisi arasında iktisatlı, ölçülü davranmayı emreder.

Talebî olmayan cümlede ise, herhangi bir talebin ifade edilmesi söz konusu değildir. Talebi olmayan ifadeler; taaccüp bildiren, övmek, yermek, yemin etmek, umut bildiren ifadelerdir.² Talebi olmayan emir ve nehiy bildiren ifadeler, asıl manalarından çıkıp, sözün gelişinden anlaşılacağı üzere dua, beddua, iltimas, ibaha, rica, temenni, irşat ve nasihat, eşitlik, nedb, hakaret, tehdit, ve taciz gibi çeşitli manalarda kullanılırlar. Mesela, ebeveyne iyi davranılmasını emreden ayette³ üç defa emir kipi gelmiş, bu emir formlarının birincisinde emir, emir manasında "*merhamet kanatlarını onların üzerine ger!*" ikincisinde tavsiye manasında "*ve de ki!*" üçüncüsünde ise, merhamet istemek için "*Ey rabbim!...sen de onlara merhamet et!*" ifadesiyle Allah'tan onlar için merhamet dilemek üzere dua kastedilmiştir.. İnşai cümlelerde merhamet kanatlarının gerilmesi talep bildiren diğer iki emir kipi ise gayrı talebi inşa formlarıdır. Bu emir kiplerinin birinde tavsiye, diğerinde ise dua anlamında emir kipi kullanılmıştır.

İstifham ifadeleri kullanıldıkları cümlelerde siyak ve sibaka göre yer, zaman, hal, miktar, ölçü, adet, azlık ve çokluk bildirdikleri gibi, daha önce bilinmeyen şeyi öğrenmek, istek ve talepte bulunmak, hoş görmemek, tasdik etmek, kınamak, yasaklamak, teşvik etmek, tazim ve tehdit etmek manalarını gerçekleştirmek için de kullanılır. Bütün bu edatlarda soru kalıbıyla gelen ifadenin cümlenin gelişinden hangi manada kullanıldığı anlaşılır ve bu lafızlara cümle içinde siyaka uygun düşen anlam verilir. Mesela, müşriklere hitaben "*Rabbiniz sizlere oğullar, kendisine de kızlar edindi, öyle mi?...*"⁴ buyurmaktadır. Burada kullanılan "Hemze" inkâr içindir.⁵ Yani onlardan cevap beklenen, Allah'ın oğlan ve kız seçip seçmediğinin bilinmesi için sorulan bir soru değildir. Onların itikatlarında var olan bilginin kabul edilemez olduğunu, doğru olmadığını bildiren ve

¹ İsrâ, 17/29.

² Taşkoprızade Ahmed Efendi, Mevzuatu'l-ulum, İkdâm Matbaası, İstanbul 1313, c. II/ 138-139; Suyuti, el-İtkân, c. II/ 164-165; Bolelli, Belağat-Kur'an Edebiyatı, s. 151 ve 183; Ahmed Matlub, age, s. 195.; Ali el-Cârim, age, s. 139.

³ İsrâ, 17/24.

⁴ İsrâ, 17/40.

⁵ Nesefî, age, 2/637, "El hemzetu li'l inkâr".

onların tezlerini inkar eden, yalanlayan bir sorudur. İrşatta böyle bir soruyla muhatabın itikadına yerleşmiş yalan-yanlış bilginin şiddetle reddedilmesi söz konusudur. Yine müşriklerin, öldükten sonra tekrar dirilmeye inanmadıkları, inkar ettiklerini ifade etmek için, “*Ve dediler ki, biz kemikler olup, ufalandıktan sonra yeni bir yaratılışla yaratılacakmışız öyle mi?*”¹ ifade edilmekte ve burada geçen hemze de istifham-u inkarîdir.²

B – Surede Geçen Beyan Edebi Sanatları:

Edebi sanat olarak **Beyan ilmi**, manayı daha iyi anlatmak ve lafzı açıklığa kavuşturmak için duygu ve düşünceleri değişik yollarla ifade etme sanatıdır. Düşünceler, lafzın hakiki manasıyla anlatılacağı gibi; hakiki manasının dışında kullanılarak, sözün etkisini artırmak amacıyla sanatlı bir yaklaşımla farklı yollarla da ifade edilir. İşte sözün daha belîğ anlatımı için hakiki manayı terk edip, farklı yollarla ve hakiki mana dışında ifade edilmesi beyan ilminin alanına girer. Sözün manasını farklı anlatım şekilleriyle güçlendiren, güzelleştiren sanatların başta gelenleri teşbih ve temsildir. Bunları mecaz, istiare ve kinaye sanatları izler. Allah kelamı olan ayetlerde kelamın manaya etkisini vurgulamak için İsra suresini edebi sanatlar yönünden tahlil edelim.

1-Ayetlerde Geçen Teşbih ve Çeşitleri

Beyan ilmi edebî sanatlarından **Teşbih**, gizli manaları açıklığa kavuşturmak, mücerret manaları aklın anlayışına yaklaştırmak, edebi güzellik sağlamak veya kelamı daha tesirli hale getirmek için iki veya daha fazla şeyin bir ya da birden fazla vasıfta birleştirilmesidir.³ Gaybi bilgilerin kavranması ancak dolaylı anlatımla mümkündür. Bu nedenle hissi olmayan manevi konuların akıl veya zihinle canlandırarak, duyularla algılanacak bir şekilde teşbih ve temsillerle anlatılır. İslam ahlakında kınanan davranışlardan birisini yapanlar yani mallarını saçıp savuranlar, İsra suresinde şeytanlara benzetilmekte ve “*Saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir.*”⁴ Buyrulmaktadır. Bu ayette saçıp savuranları zemmetmek ve kınamak için “Bunlar şerli olma yönünden şeytanların benzeridirler” manası anlaşılmaktadır. Şeytanın

¹ İsra, 17/49.

² Diğer örnekler için bkz. İsra, 68,69 buradaki hemzeler inkar içindir. Beydavi, age, 1/577; Nesefî, age, 2/643 ve surenin 99. Ayetinde: “Onlar, gökleri ve yeri yaratan Allah’ın, bunların benzerini yaratmaya kadir olduğunu görmezler mi?” buyrulmakta ve metinde geçen “görmezler mi?” fiili, “bilmezler mi?” manasındadır. Beydavi, age, 1/583; Nesefî, age, 2/650.

³ Matlub Ahmet, Mu’cemu’l Mustalahatu’l Mucemiyye, 323; Akdemir Hikmet, Belagat Terimleri Ansiklopedisi, 340

⁴ İsra, 17/27.

kardeşliğinden maksat, çirkin ameller işlemeleri yönünden onlarla müşterek davranış içinde olmalarından teşbihtir. Teşbihte teşbih edatı ve vechu'ş şebah hazf olduğundan, burada teşbih-i belîğ vardır. Malı saçıp savuranlar bu ahlaksız, çirkin amelle şeytana benzetilmekte ve vechu'şşebah çirkin amel etme yönüdür. Teşbihin garazı kınama ve sakındırmaktır. Yani siz şeytanlar gibi saçıp savuranlardan olmayın, demektir. Onların şeytanlara sıfat ve fiilde muvafık olmalarıdır. Şeytan da mübzir olarak rabbine nankördür.¹ Zira şeytandan veya kardeşleri ve arkadaşlarından daha şerli kimse yoktur. Çünkü onlar mallarını israf etmekte şeytanın emirlerine uymaktadırlar veya vaîd yoluyla onlar ve yakınları Cehennemde beraber olurlar.² Onların kötülük işlemede aşırı dereceye vardıkları teşbihle anlatılmaktadır.

Teşbih-i belîğ bir misal de; “*Kim hidayete ererse, kendisi için doğru yola girmiş; kim de saparsa, kendisi aleyhine sapmış olur.*”³ Ayetinde insanın hidayete erme ve dalaletle düşmesiyle ilgili bilgi verilmektedir. Aslında hidayete erdiren Allah'tır. Burada teşbih-i belîğ edebi sanatı vardır. Hidayete giren, kendi kendine hidayete girene; dalaletle düşen de, kendi kendine dalaletle düşene benzetilmektedir. Bu teşbihte benzeyen ve benzetilen taraflar mevcuttur, benzetme edatı ve benzetme yönü hazf olmuştur. Benzetme yönü hidayet ve dalalet isteği yönüyledir. Taraflar, hissi olan hissi olana benzetilmiştir. Teşbih-i belîğ teşbihin diğer çeşitlerinden en belîğ olanıdır. Kuran'ın irşadında bu benzetme muhatabın zihninde daha etkileyici bir mana oluşturur.

Teşbihin diğer bir çeşidine de, yaşlı ebeveyne merhametle davranılması gerektiğini bildiren ayeti misal verebiliriz. “*...Ey Rabbim! onların küçüklüğümde beni merhametle terbiye ettikleri gibi sen de onlara merhamet et, de.*”⁴ Ayette onların, beni terbiye etme esnasında ihsanda buldukları ve merhametle davrandıkları gibi, sen de onlara şu yaşlılık hallerinde merhamet et, ihsanda bulun.⁵ Anlamı vardır. Buradaki teşbih mücmel-mürsel bir teşbihtir. Teşbih edatı “kema” edatıdır.⁶ Teşbihte benzetme yönü merhamet etme yönüdür.

¹ er Razi, Fahu'd din, Mefatihü'l Ğayb, 20/195.

² Zamahşeri, Muhammed b. Ömer, el keşşaf an Hakaiki Ğavamıdıt Tenzil ve Uyuni'l Ekavil fi Vucuhi't Te'vil, Daru'l Kuttabi'l Arabiyye, Beyrut, 2006, 2/487; Nesefi, Abdullah b. Ahmed, Medariku't Tenzil ve Hahaiku't Te'vil, Tetkik: Fadıl Hak b. Abdu'l Kadir Nergiz ve ark. Dar-u Yasin, İstanbul,2012, 2/202.

³ İsra, 17/15.

⁴ İsra, 17/24.

⁵ Er Razi,20/193.

⁶ Alusi, Şihabuddin Mahmud Şükri, Ruhu'l Meani fi Tefsiri'l Kurani'l Kerim ve Seba'l Mesani, İhyau't Turas el Arabiyye, Beyrut,2008, 15/57.

İnsanın çocukluk dönemi ve yaşlılık dönemi merhamete en çok ihtiyaç duydukları dönemdir. Bu nedenle muhataba çocukluk dönemini hatırlatan bir telmihle, ebeveynin yaşlılık dönemi kendisinin çocukluk dönemine benzetilmekte ve teşbihin garazı, Allah'tan merhamet dilemek ve merhametle davranmaktır.

Şeklen teşbihin erkânının bulunmadığı ama mana yönünden teşbih çeşidi olan teşbih-i dımnî de surede birkaç yerde geçmektedir. “*Yetimin malına, o rüşte erişinceye kadar ancak güzel niyetle yaklaşın.*”¹ Ayetinde geçen “ehsen” kelimesi tafdil bildiren bir isimdir. Şekil ve unsurları itibariyle teşbihte olanlar bulunmamakla birlikte, bu kullanım teşbih-i dımnîdir. Yani yetim malına iyilikle yaklaşmak değil, o yaklaşımın en iyisiyle yaklaşılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Surede geçen teşbih-i dımnî sanatlarının kullanılması, yapılması istenen salih amelin itkan derecesinde yapılmasını vurgulamak ve yapılan amelin mükafatın da büyük olduğunu anlatır. Mesela, “*Ölçtüğünüzde tam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem iyidir hem de neticesi yönünden daha güzeldir.*”² Ayetinde geçen “hayrun” ve “ehsenu” kelimeleri yukarda geçtiği üzere tafdil bildiren kelimeler olup, burada da teşbih-i dımnî vardır. Doğru ölçmek ve tartmak, salih amel olarak itkan derecesinde bir güzellik ve netice olarak ta, en güzeldir. “*Hayrun ve şerrun*” kelimelerinin sarf ilminde ayrı bir tafdil kalıbı olmadığından, bu kelimeler tafdil sigasından addedilir ve bu kelimelere “daha hayırlıdır veya daha şerlidir” manası verilir.

2-Ayetlerde Geçen Mecaz Ve Çeşitleri:

Edebi sanat olarak **Mecaz**, bir alâkadan dolayı lafzın konulduğu manayı aşarak bir başka manada kullanılmasıdır. Sözün hakikat manasında kullanılmasını engelleyen bir karine vardır.³ Fasih kelimelerde lafzın mecaz manasında kullanılması dilin fakirliğinden ya da hakiki mananın ortaya çıkamaması gibi bir sebepten kaynaklanmaz; aksine kastedilen manayı daha açık, daha cazip ve etkileyici ve neredeyse işitenin ayan olacağı şekilde⁴ ifade etmek için kullanılır. Mecaz edebi sanatıyla anlatımda soyut ve manevi manalar somutlaştırma yoluyla hislerle idrak edilecek hale gelir, böylece kelimelerde anlatım gücü artar. Dini literatürde melek, cin, ahret gibi anlatılması güç soyut kavramlar

¹ İsra, 17/34.

² İsra, 17/35.

³ Matlub, age, 589; Akdemir, age, 229.

⁴ Haşimi, age, 249.

mecaz yoluyla insan belleğine daha kolay yerleşir ve bu kavramların ancak bu sanatla anlatılması mümkündür.¹

Surede, manayı açık seçik beyan etmek ve işitenin ön belleğiyle hemen kavrayabileceği bir hale getirmek için mecaz anlatımını belli miktarda kullanılmıştır. Kelamın kullanımında mecâzî manaya sevk eden alaka benzerlik olursa buna istiare; değilse mecaz-ı mürsel denir.

Surede mecazi kullanıma misal olarak “*Kim aceleyi isterse*”² ifadesini ele alalım. Bu ifade ile acele bir iş değil, dünyanın talep edilmesi kastedilmektedir. Zira zaman zikredilerek, zamanda mevcut olan murat edilmektedir. Acil olan yani hazırda var olan dünyadır. Mecazi mananın ikinci karinesi ise, “*Kim de ahreti isterse...*”³ İfadesidir. Bu ayetlerden anlaşıldığı üzere acil olan dünyanın menfaatleri, ahreti istemek ise ahret nimetlerini talep etmektir.

İnsanın sorumluluğunun mecaz anlatımla ifade edildiği “*Her insanın sorumluluğunu/tairehu omzuna yükledik...*”⁴ Ayetiyle bildirilir. “Taire” kelimesi hakikat manasında kuş demek olup, burada mecaz olarak “sorumluluk” manasındadır. Kişinin eylemlerinden sorumlu olduğu diğer ayette şöyle anlatılmaktadır: “*Kim hidayete ererse, kendisi için doğru yola girmiş; kim de saparsa, kendisi aleyhine sapmış olur. Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez*”⁵ Ayetinde insanın hidayete erme ve dalaletle düşmesiyle ilgili bilgi verilmektedir. Aslında hidayete erdiren Allah’tır. Hakiki hidayete erdiren Allah olduğu halde “kim ihtida ederse” bölümünde mecaz-ı akli vardır. Nispet ise sebebiyettir. Hidayet ve dalaletle yönelmenin mükafat ve cezasının anlatıldığı ayette, insanların iradelerinden sorumlu oldukları vurgulanmaktadır. Bu bölüm önceki bölümü tekit içindir.⁶

3- Ayetlerde İstiare Ve Çeşitleri:

Mecaz çeşitlerinden birisi olarak **İstiare**, kelime manası itibariyle ödünç alma fiilinden türetilmiş bir mastar olup, herhangi bir teşbihin bir yönünün ödünç alındığı yani teşbihin iki tarafından bir tarafının kaldırıldığı bir teşbih-i belîğdir. İstiarede mecazi mana ile hakiki mana arasındaki alaka benzerliktir. Şu kadar var ki istiare,

¹ Sabbağ, Muhammed, et-Tasviru’l fenni fil hadis’n nebevi, s. 60-80; Hadislerle İslam, Komisyon, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. Baskı, Ankara-2014, Mukaddime, 1/105.

² İsra, 17/18.

³ İsra, 17/19.

⁴ İsra, 17/13.

⁵ İsra, 17/15

⁶ er-Razi, age, 20/191; Alusi, age, 15/54.

mecazın teşbihle buluşarak farklı bir anlatım üslubunun doğduğu bir sanattır. Bu sanat söze kuvvet katar ve edebi güzellik sağlar, dinleyiciyi cezp ederek mananın daha kolay ve daha doğru anlaşılmasına hizmet eder. İstiare, terğip için kullanılır, teşbih gücüyle lafza mübalağa ve yorum gücü sağlar. Kelamı güzelleştirir ve rengi daha cazip hale getirir, ona kuvvet katar, güzellik giydirir, duygu ve istekleri etkiler.¹

İnsana sorumluluk bilincini kazandırmak üzere surede şöyle bir misal geçer. *“Her insanın kuşunu/amelini boynuna asmışızdır. Kıyamet günü kendisini karşılayacak bir kitap çıkarırız.”*² İnsanın boynuna asılan taire/kuş kelimesi mecazi bir kullanımdır. Burada lafzın hakikat manasında kastedilen kuş değil, mecazi anlamda kullanılan “taire” kelimesinin, geçmişte mevcut bir inanışı ödünç alan bir alakası vardır. Araplarda yolculuğa çıkan kişi kuşları uçurur, kuşlar sağa doğru uçarlarsa, buradan yapılacak yolculuğun tefaul/uğurluluk getireceğine; şayet kuşlar sola doğru uçarlarsa, bunun da teşâum/uğursuzluk getireceğine inanılırdı. Gelecekte olacak olayın hayırlı veya şerli olacağını kuşlara nispet ederlerdi. Bu anlayışın zihinlerdeki kalıbından hareketle Allah’ın takdiri olan hayır ve şer, sebebe nispet edilerek istiare sanatıyla burada takdim edilmiştir. Allah’ın takdiri olan hayır ve şer, sebep nispet edilerek istiare yapıldı. Ya da diğer bir bakışla kulun işlediği amel, rahmet ve yokluk için sebep kılındı ve bu nedenle derler ki, bu senin sebebinde /taireteke değil, Allah’ın lütfuyla/tairullah bir nimettir. Yani bu, Allah’ın takdiriyledir, sizin uğurlu veya uğursuz saydığınızdan dolayı değildir.³ Ayette geçen “tairehu” onun ameli demektir, “onun tairesinden yani onun amelinden yaptıklarının sorumluluğunu ona yükledik,⁴ demektir. Kişinin gerdanına asılı olan şey amelleridir.⁵ Ayette geçen sanatın istiare ve aynı zamanda kinaye olduğunu ileri sürenler de vardır. Fâhru’ddin er-Râzi, Araplar kuşun uçuşunu, sağa ve sola uğurluluk ve uğursuzluk umdukları için hayır ve şerrin kendisine istiare yoluyla kuş ismini verdiler.⁶ Bilgisini verdikten sonra, buradaki

¹ Haşimi, age, 259.

² İsrâ, 17/13.

³ Zamahşeri, 3/281.

⁴ Zamahşeri, 2/480; Muhammed Ali, Safvetu’t Tefasir, Daru’l Ensar neşriyat, İstanbul, 1987,2/156.

⁵ Zamahşeri, age, 2/480; Neseî, age, 2/202

⁶ er-Râzi, age, 20/169; Alusi, age, 15/31; Sabuni, age, 2/162. Sabuni, Safvetu’t Tefasir, 2/156.

edebi sanatla “ *Allah’ın takdir ettiği her şeyin kuluna ulaşacağını bildirmekten kinayedir.*”¹ Demektedir.

Surede geçen diğer bir misalle insanın cimrilik ve savurganlıktan kaçınması tavsiye edilir. “*Elini boynuna asılı olma, büsbütün açıp ta savurma ki, sonra kınanmış ve hayıflanmış olursun.*”² Mealiyle ifade edilmektedir. Burada istiareyi temsiliye vardır. Zira benzetilen temsili olarak verilmiş, benzetilen hazfedilmiştir. Cimri kimse temsili olarak vermekten eli cebine gitmeyene, elini boynuna asan kimseye benzetilerek istiare yapılmış, müsrif te, elinde hiçbir şey tutamayacak şekilde elini açan kimseye benzetilmiştir.³ Bu istiarede cami aklidir, makul mahsus olan insana benzetilmektedir.⁴ Ayetin muhatabı hayal gücünden faydalanarak manayı düşünür ve temsil edilen karakteri zihninde canlandır. Böylece vermeyi başaramayan cimrilik ve tasarruf etmeyi başaramayan eli açıklıktan uzak durulması gerektiği anlatılır.

Carullah ez-Zamahşeri burada geçen sanat için, “ *Bu bir temsildir, israf edecek derecede vermeyi ve cimriliği men etme konusunda temsildir.*”der. Araplarda tebzir, malını öğünmek ve böbürlenmek için infak vardı, İslam dini infakla israftan uzak durarak, iktisaden infakı getirdi.⁵ Arapçada “*Mahsur*” kelimesi yorgun, yoluna devam edemeyecek halde olan deveye denir. ⁶ Böylece savurganlığın sonunda halsiz, mecalsiz ve başkasına muhtaç hale gelinmemesi öğütlenmektedir. Yine “*Kulle’l bast*” ifadesinin “*Lam-ı tarif*”li gelmesi elini “*tamamen açması israftan kinaye olduğunu anlatır.*”⁷

Surede anne babaya karşı kötü davranış yasaklanmaktadır. Ayette, “*...Onlara öf! bile deme*”⁸ Buyrulur. Ayette geçen “*Öf! bile deme*” ifadesiyle kastedilen mana, “*Onlara hakaretle fazla bir şey söyleme hatta öf! Bile deme!*” demektir.⁹ Arapçada “*Uffin*” kelimesi kulak veya tırnak kiri demektir. Zamanla istenmeyen şeyleri ifade

¹ er-Razi, age, 20/169.

² İsrâ, 17/29.

³ Beydavî,Kadı Nasuriddin Abdullah b. Ömer eş Şirazi; Envaru’t Tenzil ve Esraru’t Tevîl, Der Saadet, İstanbul, 1/569; Alusi, age,15/65; Sabuni, age, 2/162.

⁴ Suyuti, Celalu’ddin Abdurrahman, el İtkan fi Ulumi’l Kur’an, Tahkik:Abdurrahman ez- Züvvari, Daru’l Ğaddi’l Cedid, 2005, Cüz, 3, 3/112.

⁵ Zemahşeri, age, 2/488; Alusi, age,15/65; Neseff, age, 2/202.

⁶ Er Razi, age, 20/184.

⁷ Sabuni, Muhammed Ali, et tefsiru’l Vadih el Müyesser, Mektebetu’l Asriyye, Beyrut,2013,692.

⁸ İsrâ, 17/23.

⁹ Zemahşeri, age, 2/484.

etmek, zorlanıldığında, sıkıntıyı ifade etmek için kullanılmaktadır.¹Bu kelimedede kıyas-ı celi vardır. Anne babaya karşı söylenilmemesi istenen en küçük memnuniyetsizlik hali olan “*Öff*” dememe yasaklandığına göre daha fazlası daha da yasaktır. *İstidlal bil edna ale’l e’lâ* kabilindedir.² Anne baba yaşlandığında onlara merhametle davranılması tavsiyesi de şöyle ifade edilmektedir. “*Onlara merhametten tevazu kanatlarını ger...*”³ Ayette kanat kelimesi “zül/tevazu” kelimesine izafe edilmiştir. Arap edebiyatında cömertliğin Hatem’e izafe edildiği gibi tevazu kanada izafe edilmiştir.⁴ Burada mevcut istiare sanatıyla anne babaya karşı mütevazi ve merhametli olunması nasihat edilmektedir. Tevazu alçak gönüllülükte mübalağa için gelmiş olup, “*Sen onlara tevazu kanatlarını ger veya sen tevazunu onları koruyan kanatlar et..*” manaları verilir.⁴ Bu ifadede istiareyi mekniyye vardır. Zillet/tevazu kanatlı kuşa benzetilmiş, kuş hazfedilmiş, kuşa levazımından biri olan kanatla işaret edilmiştir.⁵

4- Ayetlerde Kinaye ve Çeşitleri:

Kinaye, bir sözün hem sarîh, hem de mecaz manasına gelen sözden, sarîh manayı terk ederek mecâzî ve lâzımî mananın kastedilmesidir. Kinayede mecazdan farklı olarak, hakiki mananın kullanılmasına mani bir mâniya yoktur.⁶ Kelamda hem hakiki, hem de mecâzî manaya kullanılması muhtemel olan lafızda üstü örtülü mananın kullanılması kinaye sanatıdır.

Hz. Peygambere bir davranışından dolayı öğüt veren ayet kinaye sanatına misal teşkil eder. “*Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan o zaman onlara yumuşak söz söyle.*”⁷ Ayette geçen “...Rabbinden rahmet istemeyi” talep etme ifadesi, fakirlikten kinayedir. Çünkü malı kaybeden Allah’ın rahmetini ve ihsanını ister. Malın kaybı ihsan talebinin sebebi olunca, sebep müsebbip üzerine ıtlak olur ve fakirlik Allahın rahmetini istemek olur.⁸ “İmma” kelimesi, içinde iki şart edatıyla tekit edilmiştir.⁹

Yukarda insanın cimrilik ve savurganlıktan kaçınmasını tavsiye eden ayette geçen; “*Elini boynuna asılı olma, büsbütün açıp ta*

¹ er-Razi, age, 20/190; Alusi, age, 15/555.

² Razi, age, 20/191.

³ İsra, 17/24.

⁴ Zemahşeri, age, 2/484; Er Razi, age, 20/192; Nesefî, age, 2/196; Alusi, age, 15/56.

⁵ Suyuti, age, 3/112; Sabuni, Safvetu’t tefasir, 2/162.

⁶ Kazvini, age, 242; Haşimi, age, 287.

⁷ İsra, 17/28.

⁸ er-Razi, age, 20/195.

⁹ Alusi, age, 15/54.

savurma ki, sonra kınanmış ve hayıflanmış olursun.”¹ Geçen “yed/el” kelimesinin kullanım itibariyle kinaye olduğunu da söyleyebiliriz. Bir benzetme olarak ele alanlar benzetilenin hayal yoluyla elini boynuna asılı adama benzeterek istiareyi temsiliye olduğunu ileri sürseler de, bu görüş burada kinaye olduğunu nakzetmez. Zira ifadede geçen “*Elini boynuna asmak ve elini tamamıyla açmak*” hakiki manada kullanılabilir ve anlaşılabilir. Ancak burada lazımi mana cimrilik ve müsriflik kastedilmektedir. Bu ayette lazımi manada, vermeyi başaramayan cimri ve tasarruf etmeyi başaramayacak derecede eli açık olmaktan uzak durulması gerektiği kinayeli bir anlatımla anlatılır. Ayette geçen “*Mağlule ve tebzire*” kelimeleri, iki ahlaki hasletin çirkinliklerini mübalağalı bir şekilde anlatmak için kinaye olarak kullanılmıştır.² Ayette geçen “*Kulle’l Bast*” elini tamamen açmak manasına gelir ki burada kullanılan elinin açık olması cömertliğin genişliğinden kinayedir. Allah için kullanılan “*Onun iki eli açıktır*” ifadesi kinaye olarak onun çok cömert olduğunu bildirirken³, yukarıda geçen ayette ise cömertliğin ifrat derecesi olan savurganlık kınanmaktadır.

Yine surede Allah, İsrail oğullarının, Nuh a.s. ile aynı gemide bulunan bir kavmin soyundan geldiklerini hatırlatarak, Hz. Nuh’u metheder ; “ ... *O, çok şükreden bir kuldu.*”⁴ Mübalağa kalıbıyla verilen “şekûr” ifadesinin hakikat manasıyla onun çok şükreden biri olduğu anlaşılırken, muhatabın bozgunculuk çıkaran bir topluluk olduğu düşünüldüğünde bu haberle onların soylarından Allaha çok şükreden bir peygambere tabi olan ve onunla gemiye binen salih insanların soylarından geldikleri bildirilmektedir. Bu ikinci mana lazımi manadır. Dolayısıyla burada kinaye vardır. Amaç, muhataplara kendilerine saygıyı korutturmaktadır. Beyan ilmi açısından da burada kinaye çeşidi olarak tariz edebi sanatı vardır. Bu sanat ifadeye şu manayı kazandırır: Anlaşılacak mana ise şöyledir: Sizin atalarınız, Allah’a çok şükreden bir kul olan Nuh’a itaat eden salih insanlar iken, siz niye onların yolundan gitmiyorsunuz da, fesat çıkarıyorsunuz? Siz de atalarınız Nuh’un salih ümmeti gibi şükreden kullar olunuz. Şükreden kullar olmanız gerekmez mi?

¹ İsrâ, 17/29.

² Zerkeşi, Muhammed b. Bedru’ddin, el Burhan fi Ulumi’l Kur’an, Tahkik: Mustafa Abdu’lkadir Ata, Daru’l Fikir, 1988, 2. Cilt, 2/321.

³ Suyuti, age, 3/119.

⁴ İsrâ, 17/3.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim, konusunu yaşanan hayattan alan bir vahyin kitap haline gelmiş halidir. Bu nedenle insan hayatının her alanına rehberlik yapar ve manevi bir bakış sunar. Metin olarak bütün bölümleri ile şifahi bir dil ortamında zuhur etmiştir. Bu ilahi kelam canlıdır ve karşılıklı etkileşim esasına sahiptir¹

Diğer edebi metinlerden farklı olarak onun dili davet dilidir. Surede geçen ahlaki emir ve yasaklamalar hikmetleriyle birlikte verilmiştir. Bu durum onun insanların doğru yola irşadında sözlü anlatımın bütün motiflerini barındırmasından kaynaklanır. Surede geçen ayetlerin edebi üslubunda talebi, gayrı talebi, temenni, ikaz, işaretlerle anlatım, edebi sanatlarda mecaz, istiare ve kinaye gibi dolaylı anlatım kullanılarak mana yaşanır hale gelir. Geçmiş milletler döneminde yaşanmış olaylar ve ahret halleri anlatılırken yerine göre ihbarî cümleler, yerine göre de inşaî cümleler yerlerini alır. Böylece irşat dili olan Kuran ayetleri muhatapları etkileyerek, kısa bir zaman zarfında ceziretu'l Arab bölgesinde hızlı bir şekilde İslam'ın yayıldığı görülür.

Kur'an da ahlaki emir ve tavsiyelerin üslubu Tevrat'ta ve diğer dini metinlerin üsluplarından farklılık arz eder. Tevrat'ın on emri ile İsrâ suresinde mevcut ahlak ihtiva eden ayetleri dil üslubu yönünden karşılaştırdığımız zaman ayetlerde bulunan zengin bir dil üslubu hemen kendisini gösterir. Kur'an mesajının muhatabı etkilemesinde meani ve beyan edebi sanatları kelamı muhatabın seviyesine indirir ve akıcılığı artırır, yüz yüze konuşma gibi, diyalogları andıran inceliklerle adeta kelamı yaşanan canlı bir iletişim haline getirir. Ayrıca Arap dilinde olduğu gibi bu ayetlerde de, birtakım duygusal, hayata dönük, rica, temenni, talep, muhatabı dönüştürmeye ve eyleme götürmeye elverişli ifadeler de bulunur.

Ahlak muhtevalı ayetlerde hem ihbarî hem de inşaî ifadeler mevcuttur. İnşaî ifadeler, sözün söylenmesi, muhatapta uyandırdığı etki, muhatapta meydana gelen değişimler üzerinde yoğunlaşmaktadır. İnşaî cümlelerin insanı etkileme gücü ihbarî cümlelerden daha fazladır. Özellikle kalple tasdik edilmesi istenen itikadi bilgilerin ve ahlak haline getirilmesi istenen değerlerin inşaî ifadelerle verilmesi bu nedenlere binaendir. İhbarî ifadelerde ise genelde ifadelerle birlikte anlatımda elde edilen ibretler muhatabı daha çok etkiler. Mesela ele alınan surenin başlarında geçen İsrailoğullarının iki defa geçirdiği büyük sıkıntı ihbarî ifadeyle anlatılırken, Hz. Peygamber dönemi

¹ İnşâ – Haber Bağlamında Kur'an Dilinin Yapısı, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007/1, c. 6, sayı: 11, s.145.

muhatapları, şımaran, haddi aşan toplulukların da buradan ibret alarak fesada yönelmemeleri konusunda kendilerine ders çıkarmaları istenir.

Surede geçen edebi sanatlardan teşbihin çeşitlerinden “...*Beni küçüklüğümde terbiye ettikleri gibi...*” teşbih-i mücmel mürsel ve “...*Saçıp savuranlar şeytanların kardeşleri (gibidir)*” ifadesinde olduğu gibi teşbih-i belîğ ve çok sayıda teşbih-i dimnî vardır. Burada geçen teşbihlerin garazı ise gizli manaları açıklığa kavuşturmak, mücerret manaları aklın anlayışına yaklaştırmak, edebi güzellik sağlamak ve kelamı daha tesirli hale getirmektir.

Ayetlerde geçen “*Taire, aceleyi istemek, kim hidayete ererse...*” gibi bazı ifadeler hakiki anlamlarında kullanılmayıp, mecazi manalarında kullanıldığı görülür. Bu kullanım, mana daha açık, daha cazip ve etkileyici ve neredeyse işitenin ayan olacağı şekilde¹ anlaşılması içindir. Ayrıca soyut, manevi manaların somutlaştırma yoluyla anlam aktarımı görevi yapar, böylece anlatım gücü artar. Mecazi anlatımla dünya hayatı ve ahret hayatı karşılaştırılması ve dünyada elde edilen amellerin ahrette karşılık bulması gibi ahlaki meziyetlerin anlatımı, irşat ve davette en etkili anlatım şeklidir. Yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi mecazi ifadeler, manayı daha açık seçik bildirir ve işitenin ön belleğiyle hemen kavrayabileceği hale getirir.

Mecazi kullanıma sevk eden alâkanın benzerlik olduğu istiare sanatı da, surede etkili bir şekilde kullanılmıştır. “Merhamet kanatları, dünyada ve ahrette âmâ olmak, eli boynuna asılı olmak... Gibi ifadeler istiare edebi sanatıyla verilmektedir. Bu sanatla herkes tarafından bilinen, aleni bir mana ödünç alınarak kullanılmaktadır.

Tavuğun kanadı, âmânın görmemesi, elini boynuna asanın hareket edemeyeceği gibi. Burada anlatılmak istenen lazımlî mana tavuğun yavrusuna merhameti, hidayet ve hakikati görmek istemeyenlerin hali ve cimri olup infak etme kabiliyetini kaybetme durumlarıdır. Bu anlatım, söze kuvvet katar ve edebi güzellik sağlar, dinleyiciyi cezp ederek mananın daha kolay ve daha doğru anlaşılmasına hizmet eder. Mecaz kullanımda maksat, cömertliğe teşvik ve tergib, onların Hakkı görmek istemedikleri için kınama vardır.

Mecaz kullanım alanında öne çıkan istiare ve kinaye sanatları da surede yeri geldikçe kullanılmıştır. Anne babaya tevazu içinde davranılması gerektiği merhamet kanatlarıyla, kişinin amelinin karşılığı boynuna asılı kuşla anlatılması istiare sanatı ile, etkili bir

¹ Haşimi, age, 249.

ifade üslubu olarak kullanılmıştır. Elin açık olması ve kapalı olması hem hakiki hem de mecazi manalarda anlaşılması mümkün olmakla birlikte ayette lazımî manası olan cimrilik ve savurganlık yerilmek üzere kinaye sanatıyla anlatılmaktadır. Nuh a.s.ın çokça şükreden kul olduğunun bildirilmesi kinayenin bir çeşidi olan tarzile, onun soyundan gelen sizler niçin onun gibi Allah'a şükretmez de, isyan edersiniz denilerek kınanmaktadır.

Kelamın anlaşılmasına açıklık getirmek, mahrem konuların itinalı bir şekilde sunumu, mübalağalı anlatım, methetme ve zemmetme gibi maksatlarla kullanılan kinaye sanatı nebevî irşatın insanları etkilemesinde mühim rol oynamıştır.

Vahyin dili sembolik bir davet olduğu gibi hadislerin dili de irşat ve nasihat dilidir. Bu nedenle temsil ve teşbihler vaaz, terhib, terhib ve ibret amaçlı kelamda kullanılmaya en elverişli anlatım üslupları olup, muhatabın etkilenmesinde büyük rol oynar. Hukukî ve kazaî meselelerde genellikle dolaysız anlatım tarzını kullanan Hz. Peygamber, irşat konularını anlatırken çoğunlukla dolaylı anlatımı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlatım üslubuyla konu ile ilgili misaller vererek akli veya manevi mefhumu akla daha çok yaklaştırır ve bu mefhumları hislerle algılanacak hale getirir. Böylece teşbih ve temsil kullanımlarında sorunu izah etme, beyan ve açıklama amacı öne çıkar. Hakiki manada kullanılan kelamı daha açık ve zihinlerde kalıcı hale getirmek için teşbih ve temsili anlatım insanları doğru yola davet etmede ve irşat etmede etkili bir yöntemdir.

Kelamı farklı üsluplarla sunma sanatı olan beyan ilminde Hz. Peygamberin içinde yaşadığı toplumun dilinde var olan teşbih, temsil, mecaz, istiare ve kinaye beyan edebi sanatların kullanarak kelamını daha etkili hale getirmiştir. Kur'an'da da çokça kullanılan bu edebi sanatların Hz. Peygamberin kelamında da benzer tarzda gelmesi Allahın onu edebi yönden de eğittiğini anlatmaktadır. Sünnetin Kur'anın mücmellerini beyan ettiği gibi Kur'an'ın sunduğu edebi sanatlarda kullanılan unsurlar genel olup, hadislerde kullanılan unsurlar ise bir kısmı genel olmakla birlikte büyük bir kısmı nüzul dönemi vahiy coğrafyasında kullanılan unsurlardır.

Kaynakça

- Abdulkâhîr el-Curcânî, *Delâ'ilü'l-İcâz*, Reşîd Rızâ, Dâru'lMa'rife, Beyrut ts. Aksan, Doğan, Her Yönüyle Dil, I-III, TDK yay/, Ankara, 1982.
- Abdulkâdir Huseyn, *Fennü'l-Belâga*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1984.
- Bolelli, Nusreddin, *Belağat-Kur'an Edebiyatı*, M.Ü. İ. F. Yay., İstanbul 1993.

- el-Buhâri, Abdullah Muhhamed b.İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, el-Matbaatu's-Selefiyye, Kahire, h. 1400.
- Cârim, Ali ve Mustafa Emin, *el-Belağatu'l-Vadiha*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul ts./ Dâru'lMe'ârif, Kahire, ts.
- el-Curcânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Kitabu't-Ta'rifât*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Ebu Ubeyde, Mamer el-Müsenna et-Teymi, *Mecazu'l-Kur'an*, nşr., M. Fuat Sezgin, Kahire 1988.
- Fahrudîn er-Râzî, *Nihâyetu'l-İcâz fî Dîrâyeti'l-İ'câz*, nşr. Bekrî Emîn, Dâru 'İlmi'l-Melâyîn, Beyrut, 1985.
- Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâga*, İhyâu't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1963.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dineveri, *Te'vilu müşkili'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed, *Lisanu'l-Arap*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990
- İbn Nedim Ebu'l-Ferec Muhammed b.İshak, *el-Fihrist*, Beyrut 1994.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Matlub, Ahmed *Mucemu'l-Mustalahatil-Belagiyye ve Tetavvurihe*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1996.
- es-Suyuti, Celaluddin Abdurrahman Ebi Bekr, *el-İtkan fî ulumi'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b.Ömer, *el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil*, Daru'l- Kutubi'l- İlmiye, Beyrut 2003.
- ez-Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fî ulumi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2001 İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik Eyyüb el-Himyeri, *es-Siretü'n-Nebeviye*, el-Mektebetü'l- İlmiye, tahk.: Suheyl Zukkar, Daru'l-Fikr, Beyrut 1992.